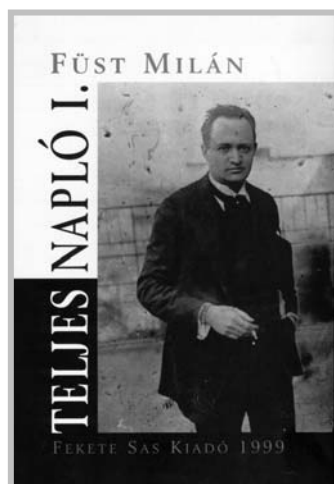

Füst Milán: Teljes napló I–II.

Füst Milán naplója legenda – volt. Annak ellenére, hogy már 1919-ben három részlete megjelent az *Új Idők* lapjain (l. a jelen kiadásban: *Egy ember élete*, II: 603–42), hogy 1922-ben a *Kassai Napló* hat részt közölt (II: 643–60), és hogy a *Tűz* is bemutatott belőle ugyancsak hat közleményre valót (II: 661–81). A napló egészének anyagáról maga Füst Milán írta meg, hogy elveszett, elpusztult (*A naplóirodalomról és elveszett naplómról*, 1945. II: 830–2). Valójában 1946-ban hirdetés nyomán a kézirat zöme előkerült, ami „(...) egy embernek ötvenhat éves koráig való minden művészi ötletének s minden gondolatának gyűjteménye” – mint írja az *Ez mind én voltam egykor* című művében (Budapest, 1969. Magvető. 189–9). A napló megsemmisüléséhez egyébként még ekkor is ragaszkodik: „S ennek létrehozatala negyven éven át napi két órai munkát jelentett (...) úgy e művészen elrendezett anyagot, mint az eredeti kötetnek jó részét 1945-ben az ostrom alatt elégették” (uo.).

A legenda részben való eloszlatoja az 1976. évi kiadás volt (*Napló I–II*. Budapest.

Magvető. Vál., szerk., bev. Pók Lajos), amelyet azonban a mostani sajtó alá rendező és a szerkesztő – Szilágyi Judit és Fazekas István „több szempont alapján válogatott (cenzúrázott)” kiadásnak mond (I: 8). Szilágyi Judit részletes eligazítást ad Füst Milán naplóiról filológiai, textológiai szempontok alapján. Elmondja, hogy Füst sokszor cédulákra, majd azok anyagát noteszokba átvezetve írt. Ezeket a tennyeinyi füzeteket nevezi kisanaplóknak. A meglehetősen rendezetlen írásképp – cezurás, olvashatatlan, áthúzásos, utólagos betoldásokkal stb.-vel teli – kisanaplókból tizenegy ép és két erősen rongálásos példány van 1910-től 1915-ig, illetőleg 1942–1945-ből. Maguknak a naplófüzeteknek (Füst Milán nevezi legtöbbször így azokat) hat darabja van meg (hiányzik az író számozása szerinti ötödik). E különféle bőrkötésű vagy éppenséggel eredeti borítójuk hiányát mutató (ám restaurált) kéziratok kötetek jelentik a tulajdonképpeni naplót. (A negyedik füzet belső borítójának facsimiléjét közlik a kiadók.) A kiadás mindezeket tartalmazza a már említett, Füst Milán életében megjelent részleteken kívül, továbbá néhány egyéb jegyzetet, a naplóhoz szánt bevezetőket, illetőleg valomásokat, átdolgozásokat é. í. t. (Függelék, II: 603–832). A kiadás jegyzeteket is tartalmaz, amelyek az író által használt névrövidítéseket, névjeleket segít megfejtetni, és némi tájékoztatást is nyújt a legtöbb személyről, az összeállítás Petrányi Ilona munkája.

„Ezentúl mindent amit gondolok, fel kell jegyezni” – írta Füst Milán 1905-ben

Fekete Sas Kiadó

Budapest, 1999

I–II. kötet: 904 és 892 oldal, 7900,- Ft

az 1930-as évek elején tervezett naplókia-dáshoz készített autográf bejegyzésekkel, javításokkal fennmaradt gépiratban. Ez az elhatározás azután szinte kényszerként vezette tollát mintegy negyven éven keresztül. Az első bejegyzés még az irodalmi becsvágyra ébredő ifjútól származik, aki özvegy édesanyjával egy üzlethelységből és konyhából álló lakásban él a Dohány utca 63-as szám alatt Budapest hetedik kerületében. A negyven éves munka hozta létre a naplót, amelynek törekvése nem rokontalan a század első felében. „Egész életemet be akarom mutatni” – kezdi naplóját Füstéhez hasonlóképpen Julien Green is, és az önmaga teljes megörökítését szolgálja voltaképpen André Gide-nek, Virginia Woolfnak és Franz Kafkának naplója is. Némiképpen rokon e törekvéssel – valamit egészében megragadni, művészetbe áttenni – Csontváry festészeti törekvése, midőn „67 életnagyságú fej”-et fest a *Panaszfalra*, midőn „természeti nagyságában” akarja megfesteni a lomnici csúcsot, 1905 tavaszán a taorminai görög színházat és más képeit. A természet „hasonló egy nagyarányú tájképhez, amelyen a mester sokáig elmélyedhetett, a mű eredeti arányait fokozatosan fejlesztette ki” – írja Csontváry. (Az idézetek Németh Lajos: *Csontváry Kosztka Tivadar* című könyvéből valók, Budapest, 1964, Képzőművészeti Alap, 80, 86, 103.) Füst és Csontváry ebben a tekintetben egyaránt bizonyos mértékig megalomán – egyikük a külső természetet, másikuk (mondhatni:) a belsőt kívánja a maga egészében megragadni. A napló 1932. évi kötetében Füst ír Csontváry naplójáról, idéz is belőle (II: 382–3), átveszi Csontváry egyes tételeit (például *A magyarokhoz* című versébe), amint már Halász Gábor erre felhívta a figyelmet (*Új verseskönyvekről*. Nyugat, 1932. I. köt. 317–26).

Füst Milán tervei a napló kiadására külföldi sajtó szövegghalmazainak föl- és egybedolgozásai mégis azt mutatják, hogy

megkísérelte (volna) egységes egészbe szórítani, formázni a napló köteteit, amint-hogy bizonyos fokig ezt meg is tette, hiszen a *Látomás és indulat a művészetben* (1948) és az *Ez mind én voltam egykor* (1957) számos csírája, sőt (szik)levele már a naplóban kisarjadzott. Szabolcsi Miklós – aki a *Teljes napló*hoz az előszót írta (I: 5–7) összegző és öntörvényű műnek tartja a naplót, amelyről azt is megállapítja, hogy a külső eseménytörténet feltűnő módon kevésbé van benne jelen, sokkal-sokkal több a belső történet, az önmagával való viaskodás, a félelmeknek, óhajoknak és vágyaknak megjelenítése a különféle történetek, pletykák és hallomások mellett. Ez a belső történetre való figyelem eredményezi a naplónak – fél évszázad múltán kiváltképp megmutakozó – összegző hatását és bizonyos egyöntetűségét.

A világ eseményei valóban csupán néhány helyen említődnek, és többnyire röviden. Az első világháborúról: „(...) gyanús nekem a szerbiai csönd és h. M–Ausztria még nem üzent hadat Oroszországnak (...)”; itt jegyzem meg, hogy a *Teljes naplót* az eredeti Füst Milán-i helyesírásnak minél teljesebb megőrzésével közli Szilágyi Judit, amint az utószóban erről beszámol (A Füst Milán-i írásmód, II: 882–6). Szilágyi Judit és Farkas István úgy tartja: „(...) könyvünk egy esetleges kritikai kiadás előzményének tekinthető” (I: 8), ezért tehát részletesen megadják a szöveghelyesítés technikáját. Sajnálatos, hogy még a Füst Milán-versek kritikai kiadása is várat magára, ámbar bizonyos fokú előzetesének tartható a Zsoldos Sándor által szerkesztett *Összes versei*, amely a Magvetőnél 1988-ban jelent meg. – Visszatérve a naplóban tükröződő politikai-történeti eseményekre: a második világháború idején, 1940-ben a *Nyugat* ankétja kapcsán egyebek mellett ezt írja: „(...) mit tegyen az író a háborúban. Fogja be a száját, – és mindenki nevetett rajtam” (II: 51). Hasonlóképpen groteszk: „Szakadatlan dörög-

nek az ágyúk: a tüzéség ebben a zavarban tudja, merre lőjön, merre van az ellen-ség?” (I: 64). Bizonyos fatalizmus tükröződik meggyászra: „Csak a sors döntheti el, kinek van igaza. Ha *Hitler* kitöri a fogát, akkor nem volt igaza. De ha sikere van...” (II: 458). Erkölcsi alapállásból kísérel meg értékelni a dolgokat: „A szocializmus nem abszolút igazság...” (I: 731); vagy: „Szovjet: az erőszakos jóakarát erőfeszítésének oly monumentális példája, amilyen még nem volt a világon” II: 349; 1939-ből). Némelykor élete eseményei is kapnak egy-egy följegyzést: „Ma készültem el a Henrik király lediktálásával” (II: 352; 1931. október 1.).

Természetesen a naplónak egyik leggyakoribb témája maga a naplói író mint alkotó irodalmi személyiség, mint olvasó, mint az anyjával együtt élő ember, mint szűcsinas – „Holnap kezdem szűcs-inasi időmet” (I: 479; 1919. szeptember 10.), ennek lehet lírai vetülete a következő versdarab: „(...) Ó mikor fogom megérni már, hogy karcsu, tiszta ujjaim | Majd nem fertőzi meg a sárló munka zsíros szennye rútan (...)” (*Kívánság*) – és sok más.

Számos helyen olvasható bejegyzés arról, miként születnek, készülnek művei. „Igyekszem befejezni ezt az átkozott *Catullust*” (II: 227), s hogy a dráma miként készült, ez tanúskodik: „(...) hatvanad-szori átírása közben rájövök valamire” (II: 222). „1921. március 4-dikén éjjel két óra-kor Isten segítségével befejezem a *Catullust*. (...) Ez életem legnehezebb munkája volt” (I: 617), s néhány lappal távolabb: „(...) rossz a darabom! – Pokol!” (I: 623). – Egy másik helyen elmondja az *Arménia!* című versének keletkezési körülményeit: „(...) szörnyű esemény rázkódtatta meg az életemet. Hogy mi történt, annak elmondásától kérem, mentsenek fel. Anyám szörnyű módon akarta bizonyítani nekem, hogy hiába élt. Lefeküdtem s három napig a múmiák mozdulatlanágába burkolózva arra törekedtem, hogy minél

többet aludjam s ne gondoljak semmire. Harmadik nap estefelé felkeltem. (...) Írni kellene! – éreztem. De miről? A mondani-
való ez volt: anyám, bocsáss meg... (...) Örményországról kellene írni, – jutott eszembe. (...) Úgy képzeltem, hogy átrepülök hegyeken és tengereken s mire odaérek, éppen hajnalodik. (...) Mi közöm volt Arméniához – s mi igaz abból amit leírtam? Talán csak ez a sor: »A bántott lélek menekül...» (II: 211). Természetesen a naplóról is több helyen van szó: „Egyetlen menekvésem az életben, úgy látszik, ez a napló. Napról napra olyan keserves, nyomorult dolgok következnek, olyan kilátástalan ez az egész élet – s csak akkor nyugszom meg ha leírom, hogy ez így van” (I: 182); „(...) mindazt rögzíteni, amit észreveszek és gondolok, – megállítani a percet: anyám halála óta, teljes egyedülletben, minden biztonságérzetem megszűnt (...) minden percben várom a halálo-mat –” (I: 212).

A halál sokszor foglalkoztatja a napló-író: „(...) úgy nézem a halált, mint az életet: a jó és a rossz teljes egyensúlyának: mindegy élni vagy halni” (I: 181). Igaz, másutt az is olvasható: „Élet és halál két különböző dolog (...)” (I: 391). A lét értelméhez és ami Füst Milánnál ezzel egy: az íróság állapotához a halál tudata tartozik. A Vörösmarty-akadémia egyik összejöveteleéről feljegyzik, hogy a jelen lévő írók nem szoktak a halálra gondolni, s hozzáteszi: „Nem is értem! Nékem minden, minden percem a halállal való gondolkodással telik, mindent véle mérek össze” (I: 405). A változás örök, minden elmúlik, elpusztul – elmélkedik egy újonnan vásárolt bőrtáska kapcsán: „Fiatalon féltem volna hozzányúltni, maradjon »örökre« új. Ma bátran rongálom (...)” (I: 364). Szinte a költeményeire jellemző hangnemben szakad ki belőle egy-egy gondolat: „Ó kölcsönkapott fény: rövid élet! Ó kölcsönkapott élet!” (I: 398).

Hasonlóképpen viaskodik írói tehetségével is: „Negyven éves vagyok (...) Most jöttem rá rettenetes tehetségtelenségemre” (II: 255). Ugyanakkor persze méltánytalanul érzi azt a mellőzöttséget, amelyet mindegyre észlel: „Egyetlen lapban sem szerepelek soha mint író! De soha még véletlenül sem... 30 között nem!” (I: 639); „Kiléptem a Nyugattól” – írja 1924. június 18-án, s két lapon át taglalja mellőzöttségét, leírja, hogy „Az Est mindig mellőz s még száz író közzé [sic!] sem veszi fel a nevemet (...)” (II:71). Hosszú évek múltán, 1939-ben azonban feljegyzi: „(...) rossz szűl [tettem], hogy otthagytam a Nyugatot” (II: 332).

Csaknem az egész naplón végigvonuló motívum az édesanyjával való kapcsolata. Még 1923. évi házassága kapcsán is: „(...) több, mintha anyám volna! Megint van édesanyám!” (I: 836). Jóllehet a lélektani alaphelyzet huzamos ideig ez: „(...) mind a ketten kínozzuk egymást anyámmal(...)” (I: 134; 1915-ből). Apró rezdülésektől – „hidegebben búcsúzott, mint máskor” (I: 36) – az összezördülésekig – „Anyá hazajön: rámtör, a csendemre” (I: 77) –, a kíméletlen kritikáig – „(...) az első legjobb viselkedése a halálos ágyon [volt]” (I: 184), a megértéstől – „Anyám: mennyi kielégítetlem ambíció, ki nem használt intelligencia, vágy a tudásra, érzés, jóságra való vágy, sose használt. elkallódott, hiába való értelem száll itt sírba” (I: 194) – az önmarcangolásig – „Anyám fiatalkori arcképe: ...ezzel bántam, én így?” (I: 203) – és a kései megemlékezésig – „Huszonöt éve, hogy anyám meghalt” (II, 534; 1941. március 15.) – többféle érzés rajzolatát őrzi a napló. Az író nyolc éves korában vesztette el apját, Fürst Mártont, akiről egy kép van lakásában, amelynek kerete rendszeresen ropog. Különösen figyelemreméltó: ennek a jelenségnek többszöri és mindig kedvezőtlen jellegű rögzítése, például: „Megint ropog e vészjtjóslo kép!” (II: 129; 1925-ből). Mindezzel kapcsolat-

ban mélylélektani fejtegetésre adhat okot, hogy a költő Füst az egyik versét, az *Elégiát*, amely a *Nyugatban* jelent meg (1911. II. köt. 249) úgy helyezte el összes verseibe, hogy „Atyám emlékének!” ajánlást hagyott a cím alatt – jóllehet a „K. Havas Géza drága emlékének” írott másik ajánlásán kívül mindazokat törölte, amelyek a korábbi kiadásokban (nem is ritkán!) szerepeltek. Anyjának emléke persze több helyen is föltűnik lírájában (is): „Es anyád árnyékán tűnődöl, mint az eszelős” (*Kívánság*), vagy: „(...) nem úgy igaz-e, hogy a szívnek | csakis az anya éneke súlyos és fájdalmas(...)” (*Gyertyafénynél*) és még más helyeket is lehetne idézni.

Számos helyen olvashatók feljegyzések Füst Milán szexuálpaszichológiai természetű gondolataiból, illetőleg a szexuális élet legkülönfélébb eseményeiből, vagy éppenséggel az elmulasztott szerelmi alkalmakról és lehetőségekről. „Mert az érzékiséggel nem volt szerencsém, nem bírom el az igazat, azt, h. az érzékiség nem minden; az ilyen író nem szeretem. (...) Nőim? Átkos élet!” (I: 40), „A nemi nyomor is rettenetes volt!” (I: 486); „Milyen oktalan és állati dolog a csók (...)” (I: 40), de másfelől: „Susog csók közben” (I: 56) írja valakiről, míg más valakiről és közvetve önmagáról ennél sokkal intimebb feljegyzést tesz (I: 16). Az akkortájt más megítélés alá eső onániáról azt írja, hogy sok „sok, rendkívül előnyös tulajdonsága van” (I: 330), a „(...) coitus és a gyilkosság milyen rokonok! Ugyanolyan állati, ugyanolyan kegyetlen a kéjs a testi cselekvés!” (I: 232) stb. Eme kérdéskört Füst Milán egészében is feldolgozta, műve, a *Szexuál-lélektani elmélkedések* 1986-ban jelent meg (Budapest, Helikon). Külön fonalként van beszöveve a naplóba szerelmével, Jaulusz Erzsébettel és feleségével, Helfer Erzsébettel kialakuló-elmúló viszonya és a súrlódások során összececsizolódó házassága. A naplónál egyébként idősebb Jaulusz Erzsébet

iránti szerelem dokumentumainak áttekintését Petrányi Ilona már elvégezte, illetőleg áttekinthetőségét lehetővé tette éppen a napló idevágó részleteinek, továbbá Füst és Jaulusz Erzsébet jónéhány levelének és egyéb anyagoknak kiadásával (*Füst Milán rejtélyes múzsája*. Budapest, 1995. Fekete Sas Kiadó).

Látomás és indulat a művészetben címen ismeretes Füst Milán esztétikája, amely egyetemi előadásából született. Ennek első kiadásához 1947-ben előszót írt, amely naplójának elvesztési történetével kezdődik, de amelyben azt is elmondja, hogy „rekonstruálás útján” igyekezik valamit megmenteni a napló esztétikai természetű anyagából. Csupán néhány idézet bizonyítsa: a teljes naplóban valóban foglalkozik esztétikai kérdésekkel: „Lyra: az indulat maga. Csak az indulatból lehet lyra” (I: 804.) Ezen alaptételét már 1923-ban feljegyezte, amiként az *Ez mind én voltam egykor* (1958, 1969².) kötetének bölcselése is teléreként csillog a napló szövegtömbjeiben: „(...) fel lehet tételezni, hogy bárki is eltalálhatná, hogy hogy e létnek mi a lényege?” (II: 514). A Füst Milán-i megoldás, amely számos művében (a naplót is ideértve) a legkülönfélébb áttételezéssel van elmondva: „- Borod, tintád elpárolog, az örök törvénynek hódol, ropog, porlad az asztalod s a nap lemege(...)” (i. m. 1969²: 618). (NB. Ebben a naplójegyzetben is egy bútor ropog.)

A teljes naplón végigvonul a zsidóság problémaköre. Már 1914-ben feljegyzi: „A cigánnyal vagyok egy soron, zsidó, én” (I: 43). A szégyen, ám a büszkeség is, az öngyűlölet, de a hivatásérzet is, a fájdalom és a félelem, a közösségérzet, de a távolságtartás is egyaránt megtalálható. „Sokat kell szenvednem a zsentrik [sic!] részéről: megaláztatás-féle - alárendeltség” (I:67) - így ad látéleket a helyzetről, majd (1924-ben) pedig ekként: „Zsidók!... Zsidó származás... ma szégyen s mintha átkozottak, megbélyegzettek alsórendű száрма-

zást akarnának megjelölni evvel a szóval, hogy zsidó” (II: 16). Egy másik helyen ez található. Zsidó nyelv: ami vad és zsíros hangzást csak az ember produkálni képes, azt a zsidó nyelv produkálja” (I: 210), vagy ilyen feljegyzés: „Vasúti utazásaim közben ismét erős antiszemitikus érzés lett rajtam úr: az a szemtelenül bátor fajjellegű beszélgetés, amit ezek folytatnak (...)” (I: 383). A fájdalmas kérdéssel kapcsolatos összetett érzésvilágot jól mutatják a következők is: „Zsidók: - igaz, hogy más faj, - nem asszimilálódott teljesen” (I: 481), illetőleg: „(...) a zsidókat is ugyanaz az anyaföld hozta létre(...)” (II: 424). 1939-ben addigi életét mintegy összefoglalva jegyzi le: „Amit én átéltem, csupapokol volt. Előbb a gyerekkor, aztán a háború s az idegzetem végleges pusztulása s most ez a zsidóügy” (II: 492). A *Copperfield Dávidhoz!* című versében a költői én így szól 1930-ban: „S mi voltam én is itt? árva fiú! | A sértődöttség vontatott dallamát hagyták rám örökök: semmi mást! | S miből a zsidónak oly bőven jutott ki minden időben: gúny és magány: - e kettő volt örökrészem e földön!” (*Összes versei*. Budapest, 1969. Magvető. - Az alábbiakban is e kiadásból fogom a versszövegeket idézni. *B. L.*).

Természetesen nem csupán a költő, hanem - az eddigieken, tehát a esztétikuson, a szexuálpszichológuson és egyebeken kívüli - Füst Milán is benne van a naplóban. A regényíró, a novella- és drámaíró, sőt a naplóíró úgyszintén. Alkotástechnikai, alkotáslélektani, motívumépítési eljárások figyelhetők meg, kutathatók a jövőben a napló anyagának és Füst Milán egyéb írásainak összevetésével. Némi idővel egészen kicsiny összefüggések észlelhetők, kevéssé szembeötlők, mint az előbbieknél, a zsidó életre vonatkozóknál a *Copperfield Dávidhoz!*-versben. Egyébként Copperfieldről ezt jegyzi fel: „(...) mennyi emberhez kellett hozzámelegednie, tartoznia - mint nekem!” (I: 68). A napló

időrendjében haladva talán nem érdekelten a Füst Milán-lírával való illeten kapcsolatokról néhányat bemutatni mintegy kutathatósági példa gyanánt. – „Apámról mostanában gyakran álmodom, hogy nem halt meg, hogy *rejtőzik*” (I: 84). Nos: a *rejtőzik* ige többször megjelenik a Füst Milán-i líra halálmotívuma kapcsán, így az *Elégia (Atyám emlékének!)* című költeményben: „S te bánatos bús alvó is, ki messzi *rejtjezel*”, a *Halottak éneke* címűben: „S bár itt [ti. a sírban] mélyen rejtjezem(...), az *Egy csillaghoz!* címűben pedig: „S ki úgy szeretted már az elmulást, | Hol régen s mélyen rejtjezel, úgyszólván még jobban elmerülsz.” – 1915-ben egy rövid bejegyzés van a naplóban: „Ház: patkányostúl!”, ehhez tizenöt esztendő múltán a következő versrészlet köthető: „Csak aztán kamrád sarkaira jól vigyázz | S nehogy patkányt kiálts megint, ha este van” (*A fegyenc fia*). (Tudtommal költői nyelvben másutt nem szerepel e szó.) Egy másik naplójegyzet: „Rák, lazac, sonka – *májjas* dolgok: e szervről úgy szokás beszélni, mint isten önálló teremtményéről a mi örömünkre” (I: 144; 1915-ből), és a lírájában található megfelelés: „Jaj földdel van teli a holtak szája! | Kik ettek Szilveszterkor májat és diót” (*A részeg kalmár*), ez e költemény 1911-ben jelent meg a *Nyugatban*. – Naplóbejegyzés: „Mint a *kóbor kutya*, mindenkihez hozzácsatlakozom egy kis időre” (I: 159), és a verspárhuzam: „Csak a *kóbor kutya* lehet az én rokonom(...)” (*Motetta*).

A naplóban némelykor álmait is leírja Füst Milán, így például: „Tüzes koporsó az égen, holdak repülnek” (I: 204), e motívum jelenik meg bizonyára lírája ezen helyén: „Sápadtabb fény ez (...) | Oly holdé, melyet álmodtam egyszer(...)” (*Óda egy elképzelt művészhez*). Megjegyzendő, hogy az álom lejegyzése 1916-ban volt, a vers viszont korábban, 1911-ben jelent meg a *Nyugatban*, ott még *Óda Móricz Zsigmondhoz!* címen, vagyis – hacsak nem

volt 1911 előtt is efféle álma a költőnek – esetleg saját, versbe írt képét álmodta meg...

Arra is akad példa, hogy több helyről tevődik össze valamely vers anyaga. A karmesterekről írva ez áll: „Némelyik karmesternél mulatságból népdalt fújnak bele a Tristanba s ha az nem veszi észre, – vége minden respektusnak” (I: 407), továbbá: „A »János vitézből«: »A pompát, a fényt nem kedveli | Fehér keblem *nem kell neki*«... ez oly hangzat, amely engem valamely belső, titkos dallamomra emlékeztet. Ez »nem kell neki«... s ezt még folytatni valahogy, – újra: »nem kell neki« (II: 377). A líra pedig a következőt mutatja: „Mit ér, mit ér végezned tisztán? | Az életedet elmulasztád Trisztán. | Szerelmed már *nem kell neki*. | Ő világot már mással éldeli” (*Madrigál*). A naplójegyzet 1932. június 1-je utáni, a *Madrigál* első két sora (a későbbi kiadástól eltérő) központozással a naplóban is olvasható 1920-ból (I: 583). Ami pedig a *János vitéz*t illeti, Kacsóh Pongrác 1904-ben készült daljátékát 1931. december 6-tól újra játszotta az Operaház, a darab verseit Heltai Jenő írta. (Az 1931. évi előadásra Buttykay Ákos átdolgozta a darabot.)

Némelykor egy-egy szóképek születésének lehet tanúja napló olvasója: „Csillaghullást ha látok... arra gondolok, hogy ez, – egyetlen forró sikoly az életünk” (II: 218). Ezt az 1927. évi bejegyzést 1928. január 1-jén követi a versbeli megjelenés: „Csillag voltam, szerencsétlen siető!” (*Barátaimhoz!*) (II: 274) és *Nyugat*, 1938. I. köt. 2.). – Egy-egy egyéni szófordulatra is ráismerhetni a naplóban s a versekben: „Maradandó nyomát akartam hagyni annak, hogy *itt voltam*” (II: 39), és: „Hogy *voltál itt és éltél hirdetem!*” (*Sirató*), továbbá: „S *itt jártam* én is(...)” (*Henrik király*). Hasonképpen erre az apró bejegyzésre is mutatkozik versmegfelelés: „*Rá száll* (Ráúl) a *felbő*. – *Megűli a köd*” (II: 306), a költészetbe épített kifejezés ekként

jelenik meg: „Elhagyom lakomat érted: *rászáll a felhő, megúli köd (...)* (A fegyenc fia). Végül még egy efféle példa: „A hídon batyúval megy át egy ember, ki bejárta Dániát” (II: 509) – „A hídon batyúval megy át egy ember, | Ki bejárta Dániát... –” (*Oh boldözön*).

Füst Milánnak csaknem egész életében Osvát Ernő személyisége jelölte ki azt a pontot, amelyből ki lehet mozdítani az (irodalmi) világot. Osvátról is, másokról is írt visszaemlékezéseket, melyek kötetbe gyűjtve 1967-ben jelentek meg (*Emlékezések és tanulmányok*. Budapest, Magvető). A naplójába feljegyzett gondolatai, emlékei természetesen módon mások, nem állítható, hogy őszintébbek, mindenesetre szabadabbak, kevésbé ügyelnek az ítéletek megfogalmazásának árnyaltságára. Osvát mint Füst Milán felfedezője áttételesen jelenik meg, a *Boldogtalanokról* szólva Osváttól ezt jegyzi le: „(...) nem hitte volna rólam: nem nézte ki a tehetséget” (I: 26). S mindig mindent Osváthoz viszonyít, Osvátnak ír: „Életem nagyobbik fele O. – a kisebbik normális” (I: 125), „O. E. volt szellemem köszörűköve” (II: 379), „En csak akkor érzem igazán teljesen jól magam, ha velem beszélgethetek” (II: 258). Úgyanakkor észrevehető, hogy zavarja is „Osvát nagy fölénye” (I: 711), úgy érzi, túlságosan is Osvátra hagyatkozik, ezt bizonyítja ez a bejegyzés: „Gyerekkori trauma: az O. iránti alázat” (I: 191). Különösebb lélekelemzés nélkül is nyilvánvaló, hogy Füst Milán a nála tizenkét esztendővel idősebb szerkesztőhöz a kisgyermekkorban elvesztett apját is pótlandó kapcsolódott. 1924-ben meg is írja: „Távolodni akarok ettől az apától, mert elég volt erőszakos hatásából” (II: 42), majd (legalábbis a naplóban): „O.-nál elhatározásom szerint utoljára! (II: 156). Mindemmel több oldaláról látta Osvátot: „O. tulajdonképpen dúrva, vágyó, izgatott fajta, zavart tüzekkel – és korrekt, tiszta, feddhetetlen (megtisztult) pózt vesz fel” (I:

178), „O. pózol(...) (I: 85); nagyon sokszor az író önmagára figyel Osváttal kapcsolatban: „O. elnyomta bennem a zseniális megnyilvánulást” (I: 175), „Az ember szegyenkezett a nagy szellem O. E. előtt(...) (II: 328). Az a naplókötet elveszett, amelyikben feltehető, benne van az Osvát halálakor, 1929-ben tett jegyzetek sora, de 1930-ból is van bejegyzés, amelyik erre vonatkozik: „Állandóan Osváttal álmodom most, minden éjjel...” (II, 305), és ugyancsak figyelemreméltó lélektani adalék, amit hozzátesz: „Ugyanúgy, mint szegény anyámról halála után egy évvel.”

Karinthy Frigyes alakjával szintén gyakorta találkozhatni a naplóban. Még apró családi vonatkozású feljegyzéseket is ír Füst: „Karinthy kislány hónapokig nem beszél” (I: 749), „Kar-né: lesz gyerek, – lesz mért élni(...)” (I: 75). Foglalkozik Karinthy írói tevékenységével: „Karinthy most népszerűbb mint Ambrus Zoltán, Szini, Cholnoky – Molnár is” (I: 96)., „Karinthy a világhírű! Német lapok esengenek a munkáiért (...) S te?” (II: 125). Észreveszi, hogy több közös vonásuk van: „Karinthynál, nálam is a végnélküli beszélgetések szomorúsága...” (I: 153); „Köszönöm, hogy olyan okos, ön az egyetlen, akivel felcserélném magam” (I: 255) – ismeri el nem kevés elmeélű humorral Karinthyt, de: „Karinthyban egyre kevesebb marad meg olyan, amely a régi énjére emlékeztetné...” (I: 900). Figyel a kritikáira: „Karinthy nagyon dicsérte a naplót, amelynek egyes részeit látta, – »remek« – mondta (I: 347); „(...) igaza lehet, hogy csak halálom után fognak velem igazán foglalkozni” (I: 412). Viszonyukat jól mutatja e két, 1938-ból való naplórészlet: „Karinthy Frigyes meghalt. Meg vagyok dermedve. Ez jobban fáj, mint Osvát, mint Dezső, mint akárki, nem is hittem volna” (II: 470), „Folyton Karinthyról gondolkodom megint hetek óta. Iszonyúan fáj nekem, nem is tudom, mért. Mintha ő lett volna az ifjuságom. Nem

furcsa?” (II: 478). S a teljes megnyugvás, beletörődés a megváltozhatatlanba: „Karinthy csak most lesz jó barátom” holott már porlad (II: 491).

Kosztolányi Dezső szintén gyakran szerepel a naplókötetekben. Többször ír róla: Szereti a rossz környezetet” (I: 12), „(...) zülött, piszkos cimborákhoz való viszonyát (II: 355) próbálja megérteni. Némelykor még az írói féltékenységnek is nyoma van: „(...) rögtön megírta, amit mondtam. – Ezentúl vigyázok, hogy semmi olyat ne mondjak előtte, amit értékesebbnek tartok” (I: 732). Végül: „November 3-dikán, kedden, 11 óra 6 perckor Dezső meghalt. – Nagyon sírtam, nagyon sírtam. (...) Senkit sem szerettem s ez az úr most utánad tátong” (II: 420).

Füst Milán egyik emlékezése szerint Ady bűvöletében élt, annak az Adynak a hatását üdvözölte, élvezte, amelyik a magyar irodalmat megújította. Naplójában itt-ott utal is a költő nagyságára: „Ady Isten volt – én meg semmi?” (II: 108), „Meg kell hajolnom e fenomen előtt (II, 81; 1924-ből). De a gyarló embert is megörökíti: „Ady E. berúgott a tiszteletére rendezett banketten, – dúrva a feleségével – aki finom, kedves és gazdag nő (...)” (I: 128).

Babits Mihályról is olvashatók a naplói véleményei: „Babits ápolt, melegágyi, mesterkélt kultúrnövény” (I: 152), „Babits – beteg, izzó kagyló” (I: 228). Ugyanekkor a poéta doctus Babitsra is felfigyel: „»Babits nagy tudós« – hallom mindenfelé: nekem is kell végre nyelvekkel foglalkoznom (...)” (I: 369).

A Füst Milán-ítéletek végletessége nyilvánul meg a Móricz Zsigmondról tett megjegyzéseiben: „Ha megírnám, hogy

Móricz Zsigmond, ez a királyi művész milyen irtózatos ökörvolt, ki hinné el nekem?” (II: 507), továbbá: „Móricz: Barbárok. – Pongyolábban s isteniben írni már nem is lehet” (II: 332). S ne feledjük: Füst ódat írt Móriczhoz (*Nyugat*, 1911. II. köt. 885), amelyben „nagy művész”-nek szólítja, igaz, a vers zöme voltaképpen a költői énnel foglalkozik...

Sorolhatók volnának még az említeteken kívül Petőfi Sándor és Berzesenyi Dániel, Tolsztoj, Shakespeare, Altenberg, Márai Sándor és még nagyon sokan mások. nemcsak írók, költők, hanem zenészek, festők, tudósok, színészek, orvosok, újságírók és hatalmas sorban mások. A naplóhoz harmincyolc oldalnyi névmutató, illetőleg jegyzet tartozik, amint már fentebb említettem. S még megszámlálhatatlan ismeretlen vagy éppen kitalált nevű személy, akik a dráma- vagy regénytervezetekben, témafeljegyzésekben sorakoznak, ők is a negyven év naplóírás hozadékához számíthatók.

S maga a napló is az, közvetve a XX. század első fele szülte szerzőjével egyetemben, s hogy mi az, amit a század adott, mi az amit Füst Milán hozott létre – szétválogathatatlan. De nem is kell a kettéválasztás, korszak és embere együtt írják sorsukat, némileg divatosabban szólva: együtt hoznak létre egy közép-európai szöveget, amelyben az összetartó erő Füst Milán lelkének, gondolkodásának, intellektusának sorsa. „Ember, bűvös, bús kalandor, / Eltűnődtem sorsodon (...)” (*Öröklét*).

Büky László